

Th. de Hemptinne, M. E. Góngora, ed., *The voice of silence. Women's literacy in a men's church* (Medieval church studies IX; Turnhout: Brepols, 2004, xiv + 224 blz., € 55,-, ISBN 2 503 51488 X).

Deze bundeling van 12 artikelen is het resultaat van een sympathiek samenwerkingsproject van Belgische mediëvisten en Chileense literatuurwetenschappers. Het betreft een interdisciplinair onderzoek naar 'literate women and women authors in the West-European late Middle Ages.' De redacteuren kozen, uit subsidie-politieke overwegingen neem ik aan, voor een *gender perspective*. Op een symposium in Gent werden de onderzoeksresultaten gepresenteerd en enkele gasten van buiten uitgenodigd waaronder de gerenommeerde *gender*-mediëvisten Jeffrey Hamburger en Walter Simons. Ook hun lezingen werden opgenomen in de bundel. Zoals de redacteuren al zelf opmerkten ten aanzien van de gewone participanten: 'the gender approach was new for the majority of them.' (vii) Dat is aan de uitkomst te merken. De titel van de bundel verraaft dit ook al. Het alludeert aan het werk van Georges Duby, die verlichte despoot die prachtige studies heeft geschreven over de visies van middeleeuwse mannen op middeleeuwse vrouwen en eloquent het woord voerde namens die vrouwen die, volgens hem, niet zelf de kans hadden gehad te spreken, *Silences of the Middle Ages* (1992). Dat is niet een *gender* perspectief, waarbij altijd achter de voorgescreven en opgelegde rolpatronen gezocht wordt naar wat mannen en vrouwen feitelijk hebben nagestreefd.

Omdat de Chileense onderzoeksters al eerder studie hadden gemaakt van het werk van Hildegard van Bingen, is zij het centrale object van studie. De drie Chileense participanten Góngora, Flishfisch en Meli, werkend aan een Spaanse editie van Hildegards *Symphonia*, presenteren detailstudies van respectievelijk de 'word-created images in the *Symphonia*', de 'Eve-Mary dichotomy' en de begrippen '*virginitas* and *auctoritas*' daarin. Het zijn nuttige bouwstenen voor hun commentaar bij de editie. Deploige, die eerder al een mooie studie had gepubliceerd over het kennisprofiel en de ideologie van Hildegard, *In Nomine Femineo Indocta* (1998), leidt deze groep studies in met een meer methodische beschouwing uitgaande van Pierre Bourdieu's concept van het 'religious field in which priests, prophets [zoals Hildegard], and magicians [dat wil zeggen de drie ideaaltypen van Max Weber] act as competing religious agents in search of legitimacy and of lay followers.'⁽⁷⁾ Hij probeert dusdoende Hildegards profetisch charisma reliëf te geven — maar betreft daarin niet recente inzichten in dit fenomeen vanuit *gender* perspectief (Voaden, Sahlin en anderen). Hamburger kijkt vanuit een preek van de veertiende-eeuwse mysticus Tauler, waarin deze een miniatuur van Hildegard uit haar visioenenboek *Scivias* uitlegt voor nonnen in Keulen, terug op Hildegard. Het stelt hem in staat de visie van Tauler over het gebruik van woorden en beelden te vergelijken met die van Hildegard. Voor Tauler moet de gelovige mens in zichzelf afdalen naar het beeldloze niets (*Bildlosigkeit*), maar in zijn uitleg doet hij, paradoxalerwijze, een beroep op de beelden van die beroemde visionaire vrouw. Middeleeuwers konden niet anders dan beelden zien als ze lasen, ook als ze geen letterlijke afbeeldingen voor hun neus hadden. Het is de meest intrigerende, tot verder denken aanzettende studie in de bundel. Fraters presenteert een eerste analyse van het *Visioenenboek* van de dertiende-eeuwse mystica Hadewijch om zo tot inzicht te komen in het fenomeen visioen indien beschreven door een vrouw, 'Gender and Genre.' Ze wijst erop dat vrouwen hun visioenen ervoeren in de sacrale ruimte van de kerk en in de woorden van de liturgie. Zulke visioenen waren devotieel van karakter en bedoeld voor de kleine kring van religieuze vrouwen. Ze kenden drie stadia, het visioen 'in de Geest', de mystieke

eenwording met God ‘buiten de geest’ en de terugkeer naar zichzelf. Ze demonstreert dit aan Hadewijchs zesde visioen. Dat doet verlangen naar meer. Van Fraters mogen we op nog veel schools betreffende Hadewijchs visioenen hopen.

Het tweede complex van studies behandelt religieuze vrouwen en hun schriftcultuur. Simons zet op een rij wat we weten over het alfabetisme en de geletterdheid van begijnen. Dat is veel, van de hoog geschoolde Hadewijch die grondige kennis van het Latijn, de bijbel en de scholastiek moet hebben gehad, tot de schooljes op het begijnhof en de boeken genoemd in testamenten. Het is een onmisbaar overzicht dat voortbouwt op zijn grote boek *Cities of Ladies* (2001). De Hemptinne geeft een introductie op de lees- en schrijfvaardigheid van vrouwen meer in het algemeen. Zij veronderstelt dat vrouwen in de tijd van de moderne devotie aan boekproductie hebben gedaan. Over de mate van geletterdheid spreekt zij zich niet uit — vergelijk Beierse historici die uitgaan van leesvaardigheid bij 50% van de stedelijke bevolking. In de derde afdeling worden losse thema’s aangedragen.

De beide redacteurs hebben niet de gelegenheid aangegrepen de bundeling van papers tot een thematisch en methodisch samenhangend geheel te maken. Ze bieden nu voor Engelstalige lezers een kennismaking met veel onbekende bronnen van en over vrouwen in de Lage Landen; en voor Nederlandse lezers enkele voorbeeldige vruchten van een *gender approach* door Amerikaanse mediëvisten.

Anneke B. Mulder-Bakker

NIEUWE GESCHIEDENIS

C. M. Schulten, *Met vliegende vaandels en slaande trom. Oorlog in de Lage Landen 1559-1659* (Amsterdam: De Bataafsche leeuw, 2005, 256 blz., € 25,-, ISBN 90 6707 595 7).

In 1969 verscheen van de hand van de bovengenoemde auteur en J. W. M. Schulten een publicatie getiteld *Het leger in de zeventiende eeuw*. In deze studie behandelden zij op thematische wijze het krijgsbedrijf van de late zestiende tot de late zeventiende eeuw. Aan de operationele kant van de oorlog (veldtochten, belegeringen, veldslagen en schermutselingen) besteedden zij door middel van voorbeelden aandacht en in een afsluitend hoofdstuk — ‘Een land in oorlog’ — stonden zij kort stil bij de vraag wat de inwoners van de Republiek van de strijd merkten. Qua opzet is *Met vliegende vaandels en slaande trom* de tegenvoeter van deze zesendertig jaar eerder verschenen publicatie. Voorop staat nu de loop van de gebeurtenissen. Op toegankelijke wijze wordt met veel vaart de militaire kant van de Tachtigjarige Oorlog beschreven. Terecht heeft de auteur ervoor gekozen de strijd niet uit louter Noord-Nederlands perspectief te bekijken. De koninklijke troepenaanvoerders krijgen evenveel aandacht. De auteur heeft zich daarnaast niet beperkt tot ‘de traditioneel genoemde Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) tussen de Republiek ... en de koningen van Spanje’ (9), maar zijn onderzoeksperiode uitgebreid tot 1659, het jaar van de Vrede van de Pyreneëën. De strijd tussen de opstandelingen en Spanje vond immers niet in een isolement plaats. In 1635 verklaarde Lodewijk XIII de oorlog aan Filips IV waardoor deze in de Nederlanden in een tweefrontenoorlog verwickeld raakte.

eenwording met God ‘buiten de geest’ en de terugkeer naar zichzelf. Ze demonstreert dit aan Hadewijchs zesde visioen. Dat doet verlangen naar meer. Van Fraters mogen we op nog veel schools betreffende Hadewijchs visioenen hopen.

Het tweede complex van studies behandelt religieuze vrouwen en hun schriftcultuur. Simons zet op een rij wat we weten over het alfabetisme en de geletterdheid van begijnen. Dat is veel, van de hoog geschoolde Hadewijch die grondige kennis van het Latijn, de bijbel en de scholastiek moet hebben gehad, tot de schooljes op het begijnhof en de boeken genoemd in testamenten. Het is een onmisbaar overzicht dat voortbouwt op zijn grote boek *Cities of Ladies* (2001). De Hemptinne geeft een introductie op de lees- en schrijfvaardigheid van vrouwen meer in het algemeen. Zij veronderstelt dat vrouwen in de tijd van de moderne devotie aan boekproductie hebben gedaan. Over de mate van geletterdheid spreekt zij zich niet uit — vergelijk Beierse historici die uitgaan van leesvaardigheid bij 50% van de stedelijke bevolking. In de derde afdeling worden losse thema’s aangedragen.

De beide redacteurs hebben niet de gelegenheid aangegrepen de bundeling van papers tot een thematisch en methodisch samenhangend geheel te maken. Ze bieden nu voor Engelstalige lezers een kennismaking met veel onbekende bronnen van en over vrouwen in de Lage Landen; en voor Nederlandse lezers enkele voorbeeldige vruchten van een *gender approach* door Amerikaanse mediëvisten.

Anneke B. Mulder-Bakker

NIEUWE GESCHIEDENIS

C. M. Schulten, *Met vliegende vaandels en slaande trom. Oorlog in de Lage Landen 1559-1659* (Amsterdam: De Bataafsche leeuw, 2005, 256 blz., € 25,-, ISBN 90 6707 595 7).

In 1969 verscheen van de hand van de bovengenoemde auteur en J. W. M. Schulten een publicatie getiteld *Het leger in de zeventiende eeuw*. In deze studie behandelden zij op thematische wijze het krijgsbedrijf van de late zestiende tot de late zeventiende eeuw. Aan de operationele kant van de oorlog (veldtochten, belegeringen, veldslagen en schermutselingen) besteedden zij door middel van voorbeelden aandacht en in een afsluitend hoofdstuk — ‘Een land in oorlog’ — stonden zij kort stil bij de vraag wat de inwoners van de Republiek van de strijd merkten. Qua opzet is *Met vliegende vaandels en slaande trom* de tegenvoeter van deze zesendertig jaar eerder verschenen publicatie. Voorop staat nu de loop van de gebeurtenissen. Op toegankelijke wijze wordt met veel vaart de militaire kant van de Tachtigjarige Oorlog beschreven. Terecht heeft de auteur ervoor gekozen de strijd niet uit louter Noord-Nederlands perspectief te bekijken. De koninklijke troepenaanvoerders krijgen evenveel aandacht. De auteur heeft zich daarnaast niet beperkt tot ‘de traditioneel genoemde Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) tussen de Republiek ... en de koningen van Spanje’ (9), maar zijn onderzoeksperiode uitgebreid tot 1659, het jaar van de Vrede van de Pyreneëën. De strijd tussen de opstandelingen en Spanje vond immers niet in een isolement plaats. In 1635 verklaarde Lodewijk XIII de oorlog aan Filips IV waardoor deze in de Nederlanden in een tweefrontenoorlog verwickeld raakte.